

LUNDS UNIVERSITET
Socialhögskolan
SOL 061
VT 2002

ENSAMSTÅENDE
HELTIDARBETANDE
MÖDRAR

Författare: Malin Åström
Handledare: Torbjörn Hjort

Innehållsförteckning

	Förord	
1.	Inledning	5
1.1	Problemformulering	5
1.2	Syfte och frågeställningar	6
1.3	Metod och urval	6
1.4	Fortsatt framställning	8
2.	Teorier	9
2.1	Maktbegrepp	9
2.1.1	Det intentionella maktbegreppet	9
2.1.2	Det strukturella maktbegreppet	9
2.1.3	Det relationella maktbegreppet	10
2.2	Diskurs	10
2.3	Resurser – löneberoende	10
2.4	Disciplinerande makt och reciprocitetsnorm	11
2.5	Ansvar och lojalitet	12
3.	Historisk återblick	13
3.1	Kvinnans ställning och roll under 1900-talet	13
3.2	Tvåförsörjarnorm	16
3.3	Enförälderfamiljen	16
4	De ensamstående mödrarna	18
4.1	Arbetsmarknaden	18
4.2	Sociala och ekonomiska resurser	19
4.3	Tidsbudget	20
4.4	Hälsa	21

5.	Redovisning av intervjuer	23
5.1	Presentation av de intervjuade personerna	23
5.2	Ekonomiska resurser	24
5.3	Relation till barnets/barnens pappa	25
5.4	Utbildning och arbete	28
5.5	Tidsbudget	30
6.	Analys	32
7.	Slutdiskussion och slutsatser	35
8.	Litteraturförteckning	37
9.	Intervjumanual	38

Förord

Jag vill tacka alla intervjupersoner som trots tidsbrist ställt upp och låtit mig ta del av deras liv och vardag.

Tack till min handledare Torbjörn Hjort som bistått mig på min berg och dalbanetur.

Jag vill också tacka min far för hans stöd och för hans korrekturläsning av min uppsats.

Men främst av allt vill jag tacka mina barn, Tova och Matthis, för det att de försökt förstå varför deras mamma inte varit sig riktigt lik den senaste tiden.

Helsingborg 2002-08-26
Malin

1. Inledning

1.1 Problemformulering

Ensamstående mödrar är en grupp som i dagens välfärdsdebatt blivit en mer synlig och om-diskuterad social kategori i politiken, dels som ett resultat av deras växande antal men också på grund av deras ökade risker för fattigdom (B.Hobson/M.Takahashi, 1996). Det är främst de ensamstående kvinnorna med småbarn och som är lågutbildade som har betydande risk för att få en marginaliserad position på arbetsmarknaden (U.Björnberg, 1996). I en komparativ studie gjord av Barbara Hobson och Mieki Takahashi gjordes jämförelser mellan fem länder angående ensamstående mödrars situation i olika typer av välfärdssystem. De länder som användes var USA, Tyskland, England, Holland och Sverige. Det kunde konstateras att Sverige hade den största andelen förvärsarbetande kvinnor och även den mest utvecklade offentliga barnomsorgen. Sverige var också det land som hade den största andelen ensamstående mödrar som försörjde sig genom eget arbete.

De svenska familjepolitiska målen har sedan konjunkturedgången i början på 90-talet direkt eller indirekt fokuserats på kärnfamiljen. Förutom detta så har påtagligt lite gjorts för just ensamstående föräldrar. Istället har intentionen varit att arbete på arbetsmarknaden skall vara den huvudsakliga källan till inkomst (H. Nyman, 1998).

Det som kan sägas karaktärisera ensamstående mödrar i svensk socialpolitik kan sammanfattas med orden integration och full delaktighet, dock i en referensram där båda föräldrarna har ett förvärsarbete. Denna princip har inneburit att de ekonomiska och sociala behoven hos ensamstående förälder(som familjeförsörjare och vårdnadshavare) gömmts undan eller osynliggjorts (Hobson/Takahashi, 1996).

Den svenska modellen kan tyckas ha varit framgångsrik i den mening att ensamstående mödrar inte framstår som fattiga i jämförelse med andra länder. Dock kvarstår det faktum att de är mer utsatta och sårbara än tvåförsörjarfamiljen pga. att de bara har en inkomst och är i större utsträckning beroende av transfereringar (H. Nyman, 1989). Undersökningar har visat att andelen barn till ensamstående som lever i hushåll där det saknas kontantmarginal har ökat från 35 till 60 procent mellan 1980-och 1990-talet. Motsvarande siffror för barn som lever i parhushåll var 15 och 25 procent (U. Björnberg, 1996).

Det finns två miljoner barn i Sverige och de lever i drygt en miljon familjer. Majoriteten, dvs. ca tre fjärdedelar, lever med båda sina föräldrar. Ungefär 250 000 familjer består av en ensamförälder och av de ensamstående föräldrarna är ca 85 procent kvinnor. I Sverige behandlas ensamstående mödrar socialpolitiskt som familjer med endast en förvärvsinkomst. Deras sociala medborgarskap är kopplat dels till deras status som förvärvsarbetande, dels till familjens behov av social- och bostadsbidrag. Genusbetingade skillnader försvinner emellertid med den lösning som inte tar hänsyn till könsmissiga löneskillnader eller i vilken utsträckning de flesta kvinnor med barn tidigare varit beroende av mannens inkomst (Hobson /Takahashi,1996).

Ensamstående mödrar är ingen homogen grupp, de har alla olika förutsättningar och strategier för att klara av sin livssituation. Tills ganska nyligen har det varit en allmän uppfattning att ensamstående mödrar inte skiljer sig särskilt mycket från mödrar som lever i parförhållanden vad gäller försörjning och förvärvsarbete. Ensamstående mödrar har betraktats som en enhetlig grupp och få studier har gjorts med syfte att urskilja olika kategorier av mödrar och deras sociala situation. Mot bakgrund till de undersökningar och studier som gjorts om ensamstående mödrar blev jag nyfiken på hur verkligheten ser ut i dagens svenska välfärdsamhälle för de ensamstående mödrarna som arbetar heltid.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att undersöka situationen för ensamstående heltidsarbetande mödrar samt se vilka maktrelationer som är gemensamma för denna grupp, speciellt med avseende på arbetsmarknaden, staten, barnens fäder och anhöriga.

- Hur ser beroendeförhållandena ut för de ensamstående heltidsarbetande mödrarna?
- Har gruppen begränsad tidsbudget i större utsträckning? Vilken betydelse har detta i så fall för deras liv och vardag?
- Vilka långsiktiga konsekvenser kan detta medföra och vad krävs för att underlätta för denna familjeform?

1.3 Metod och urval

Uppsatsens metodologiska utgångspunkt är av kvalitativ karaktär med intervjuer som bas. Den kvalitativa metoden ger en möjlighet att förstå världen ur respondenternas synvinkel. Uppsatsen bygger på primärdata samt sekundärdata.

”Den kvalitativa intervjun är en unikt känslig och kraftfull metod för att fånga erfarenheter och innebörder ur undersökningspersonernas vardagsliv” (Kvale, 1997)

Uppsatsen fokuserar på de ensamstående mödrarna situation. Naturligtvis möter ensamstående fäder en likartad problematik som mödrarna, men eftersom de allra flesta barn huvudsakligen fortsätter att bo med sina mödrar efter en familjesplittring, (84,5 procent vid ingången av år 1999), har jag valt att koncentra uppsatsen på denna grupp.

Kvalitativa metoder har ansetts bättre lämpade inom kvinnoforskningen för studier av kvinnors liv av flera skäl: de betraktas som mer explorativ till sin karaktär, de möjliggör för människan att framträda i sitt sociala sammanhang, de lyfter fram den värld där kvinnorna i huvudsak finns och där de väver samman vardagslivets trådar. De ger också spelrum för mer kontakt och lyssnande forskare och forskningssubjekt emellan. (Davies, K/Esseveld, J. 1989)

Då undersökningen handlar om de ensamstående mödrarnas situation har uppsatsen ett tydligt genusperspektiv. Det allmänna begreppet kvinnoforskning rymmer skilda teoretiska traditioner som alla utgår från olika antaganden om kvinnors ställning i samhället och använder olika begrepp för att beskriva och analysera deras situation. Denna uppsats utgår från de heltidsarbetande ensamståendes mammornas vardag och i antagande att kvinnor är handlande subjekt som aktivt reflekterar över sina liv. Jag tror att jag som kvinnlig forskare getts klara fördelar, både praktiskt och vad gäller min förförståelse för deras situation. Jag är själv ensamstående moder till två barn sedan fyra år tillbaka och studerar heltid. Detta kan naturligtvis både vara en tillgång och en brist. Fördelen är att jag själv är insatt upplevelsemässigt vad det handlar om och att jag haft lättare att kunna sätta mig in i respondenternas liv. Denna fördel kan också vara en nackdel om man inte är uppmärksam på vad man vill med undersökningen.

”Risken finns att personlig förtrogenhet med det område man forskar om begränsar nyfikenheten och det egentliga kunskapssökandet – att man söker bekräftelse på egna erfarenheter och upplevelser och använder ’forskningen’ som täckmantel för att formulera sina egna åsikter om sakernas tillstånd.” (R. Eliasson, 1993)

I mitt arbete har jag genomfört fem intervjuer. Ett urvalskriterium var att respondenterna skulle vara heltidsarbetande ensamstående mödrar. Ensamstående mödrar är naturligtvis ingen homogen grupp, och att vara ensamstående moder är oftast inte ett permanent tillstånd under

den tid barnen bor hemma. Intervjupersonerna befinner sig också på skilda befattningsnivåer inom arbetslivet, men detta anser jag inte föranlett till någon snedvridning vad gäller insamlade kvalitativa data. Tvärtom anser jag att det vidgat min undersökning.

Jag har använt mig av standardiserad intervjuform med öppna svarsalternativ som grund. Skälet att använda den intervjuformen var att en del av intervjupersonerna endast kunde ställa upp under begränsad tid och vid ett tillfälle. Det var därmed önskvärt att varje intervjuperson fick samma frågor. Det jag velat undersöka är dessa kvinnors faktiska levnadsförhållanden men också deras uppfattning av hur det är att leva i ett enförsörjarhushåll.

Intervjupersonerna fick själva bestämma var vi skulle träffas; det har varit på deras arbetsplats, i deras hem men även under någons lunchrast. Ingen av intervjupersonerna har varit negativa till att träffa mig för en intervju, tvärtom har jag uppfattat det som de välkomnade mig och att de hade ett behov av att få berätta och reflektera sin situation. Alla har dessutom varit välvilliga till ny kontakt för eventuella kompletterande frågor.

Jag inledde alla kontakter med att förklara vem jag var och att jag skulle skriva en uppsats om ensamstående yrkesarbetande mödrar. Jag meddelade även att allt material var konfidentiellt och att deras namn skulle fingeras. Intervjumaterialet presenteras utifrån olika teman.

1.4 Fortsatt framställning

För att lättare kunna angripa det problem som jag valt att fokusera uppsatsen på diskuteras inledningsvis olika begrepp och teorier för att förklara och förstå kvinnans position som heltidsarbetande ensamstående mamma i relation till det dagliga livet men även för att försöka åskådliggöra problemet enförsörjarhushåll. Därefter följer en kort empirisk återblick om kvinnans ställning i det svenska samhällets under 1900-talet. Vidare försöker jag att beskriva enförsörjarhushållens problematik och vad som skiljer från tvåförsörjarnormen. Efter detta följer en tematisk redovisning av intervjuerna och uppsatsen mynnar avslutningsvis ut i en analys med slutdiskussion och slutsatser.

2. Teorier

Under senare år har forskare blivit mer medvetna om behovet att konstruera teorier och utveckla forskningsstrategier som fångar upp och är lyhörda för ett könsperspektiv. Forskare har dels utmanat det könsbias som byggs in i empiriska mått och som främst baserats på en genomsnittlig manlig arbetare och även de teorier och den paradigm som dominerat den komparativa välfärdsforskningen (B. Hobson/M, Takahashi, 1996). Det är inte lätt att dra några enkla slutsatser beträffande välfärdspolitikens konsekvenser för kvinnorna. Detta beror till stor del på att kvinnorna har en mer komplicerad relation till välfärdsamhället än männen. De har både betalt och obetalt arbete i större utsträckning än männen. Det är också viktigt att komma ihåg vad det är man typologiserar och vilka ambitioner man har med detta. Vad som betraktas som ett socialt problem bestäms ofta av rådande maktförhållanden i samhället.

2.1 Maktbegrepp

Mats Franzén, docent i sociologi, har delat upp maktbegreppet i två delar, det intentionella och det strukturella. Han förespråkar ett alternativ till dessa maktbegrepp som förklaringsmodell, det relationella maktbegreppet utifrån Michael Foucaults maktteori. (M. Franzén, 2000) Även inom kvinnoforskningen har man vidareutvecklat maktbegreppet utifrån Foucault, ur ett genusperspektiv. Även här handlar det om ett relationellt synsätt och inte i första hand som något hierarkiskt som utövas med fysiska eller materiella medel. Makten ses som en form av disciplinering utövad genom socialt handlande och språklig interaktion.

2.1.1 Det intentionella maktbegreppet

I det intentionella maktbegreppet handlar det om makt som förmåga: att mäktas något. Makten har här en aktör, ett handlande subjekt. Subjektet kan vara en person, en grupp, en organisation eller en nation. Maktkapaciteten kan variera, det kan ha med kraft och styrka men också ha med dess intentioner och mål: en vilja. Det intentionella maktbegreppet hör hemma i olika handlingsteorier. Sådana tar sin utgångspunkt i just handlande aktörer, i den mening de fäster vid olika omständigheter och de avsikter de har.

2.1.2 Det strukturella maktbegreppet

Det strukturella maktbegreppet handlar om makt som ett bestämt förhållningssätt mellan två eller flera parter. Här handlar det om över- och underordning. Det är maktens form och utsträckning som är det centrala. Enligt det strukturella maktbegreppet består samhället av en

bestämd, dvs. en strukturerad uppsättning förhållanden mellan olika positioner som i sin tur bestämmer de flesta andra förhållanden i samhället. Klasstrukturen är en form av detta men den mest grundläggande formen är socialt kön (genus). Det strukturella maktbegreppet hör hemma i olika strukturteorier vilka försöker bestämma de väsentliga förhållanden och institutioner som bestämmer våra samhällsvillkor.

2.1.3 Det relationella maktbegreppet

Det relationella maktbegreppet är ett tredje alternativ till de två ovan motsatta maktbegreppen. Det skulle göra det möjligt att samtidigt beakta subjektens handlande och de historiskt givna omständigheter, maktstrukturer, de har att verka inom. Makt är något som finns i varje slags relation. Makt verkar genom relationer, dvs. den är inte ett enkelt verktyg som någon kan använda för att härska och kan heller inte erövras eller delas. Det relationella maktbegreppet går mellan det intentionella och det strukturella. Med det strukturella betonas det givna maktförhållandenas betydelse. Makt finns i alla slags situationer och sammanhang, och att makt kan förstås genom undersöka dess sammanhang. Tillsammans med det intentionella maktbegreppet betonas dock för det relationella. Makt är ett rörligt fenomen: förändringar är som regel konsekvenser av maktprocesser.

2.2 Diskurs

Ord och bilder är viktiga byggstenar för olika diskurser. En diskurs är ett slags system av mening och föreställningar som är formlunda och etablerar bestämda förhållanden mellan de ord och bilder som ingår i dem. Maktprocesser är mer eller mindre diskursiva till sin karaktär (M. Franzén, 2000). Diskurser skapar våra föreställningar: en slags anvisning på hur vi ska se och förstå. Exempelvis kan man säga att man kan bygga upp en identitet/stereotyp, en föreställning som lika gärna kan kallas för en fördom. Diskursen fungerar med automatik och det är inte lätt att ifrågasätta den, vilket visar på dess maktbetydelse. Diskurserna har makt över vad vi tar för givet men kommer samtidigt till praktisk användning när det gäller att upprätta identiteter i samhället.

2.3 Resurser - löneberoende

Resursbegreppet såsom Franzén använder det handlar om hur man betraktar resurser relationellt och inte som enbart tex. social kompetens, pengar eller vapen. Resurserna är knutna till bestämda relationer, dvs. samspelet mellan relationer och resurser. Exempel på ett sådant samspel och maktrelationer handlar löneberoendet om. Män och kvinnor är hänvisade att leva

av lön, direkt eller indirekt, för att säkra sin försörjning. Varje anställd lever direkt av sin lön. Indirekt kan man leva av lön på två sätt. Genom socialpolitiska kompensationer för inkomstbortfall eller genom medlemskap i ett hushåll, vanligen en familj, förutsatt att andra hushållsmedlemmar har löneinkomster. För dem som inte kan försörja sig på något av de ovan nämnda återstår att leva på socialbidrag, ingå i något anstaltshushåll eller kriminalitet.

” Det svenska samhället är uppbyggt kring löneberoendets relationer, inte bara faktiskt utan också diskursivt: kring lönearbetet har skapats en normalitet som innebär förväntningar hur livet skall levas.” (M. Franzén, 2000)

Fast anställning ger en viss trygghet då man kvalificerar sig till vissa socialpolitiska rättigheter. Lönearbete ger upphov till vissa problem: genom att anställningen är individuell men att hushållets storlek varierar ser försörjningsbördan mycket olika ut för olika människor. Det är en sida som fått motivera tex. bostadsbidragen.

2.4 Disciplinerande makt och reciprocitetsnorm

Disciplinerande makt verkar genom att skapa föreställningar om vad som är normalt och rimligt, genom att ge meningsinnehåll åt handlingar och genom att producera former för uppfattningar om vad som är önskvärt. Den sociala praktiken i vår sociala och kulturella omgivning skapar mönster för social disciplinering (Björnberg/Kollind, 1997).

I ett feministiskt perspektiv som utgår från Foucault ses makten som instabil och föränderlig. I alla maktrelationer finns ett element av frihet i den bemärkelsen att sociala relationer bygger på interaktion mellan individer som inte är underordnade en total dominans. Enskilda individer kan utforma sin egen praktik och självförståelse bortom de socialt konstruerade identiteter som tillhandahålls genom dominerande diskurser. Detta kan illustreras med hur kvinnor och män har hanterat hjälp och samarbete i familjerelationer, mellan anhöriga och även då en familj separerat. Det viktiga är hur det dynamiska samspelet sett ut mellan olika personer i deras historia, vad man har gjort och betytt för varandra. Dessa erfarenheter ger upphov till känslor av personligt ansvar och lojalitet. Det finns dock utrymme för individuella val, avgörandet är normen om reciprocitet (Ibid.). En sådan reciprocitetsnorm förutsätter att individer i sociala relationer gör en slags bedömningar, medvetet eller omedvetet, av det ömsesidiga utbytet i olika förhållanden på kort eller lång sikt.

I fråga om gemenskap i en familjekrets gäller det att hitta en lämplig avgränsning mellan autonomi och beroende. Med en mycket låg grad av sammanhållning och integration ger det svårigheter att upprätthålla en gruppbildning medan en mycket hög grad av sammanhållning och integration ger föga utrymme för autonomi.

2.5 Ansvar och lojalitet

Ansvarsbegreppet är ett centralt i Carol Gillians resonemang om omsorgsetik. Hon drar på grundval av flera empiriska studier slutsatsen att alla relationer inrymmer båda typer av moraliska överväganden, men att i de flesta fall dominerar någon princip över den andra. Gillian hävdar att kvinnor i något högre grad står för omsorgsetik, medan män oftare tillämpar rättighetsetik, men att skillnaderna mellan könen inte är skarpt avgränsande. I hennes resonemang är ansvarsbegreppet centralt. Hon använder ordet *commitment*, som står för lojalitet, och skiljer mellan två typer av lojalitet, *commitments to obligation och responsiveness in relationships*. Det förra innebär att man åtar sig ett ansvar och sedan håller fast vid detta. Man kan säga att man är inblandad i ett handlingsmönster som innebär att man återgäldar handlingar och att detta återgäldandet är grundat i föreställningar om förpliktelser knutna till roller. Det senare begreppet kan översättas med att vara lyhörd. Det innebär att individen själv tar initiativ för att bli medveten om andras behov eller problem och sedan svarar på upplevelsen av dessa behov (Björnberg/Kollind, 1997).

3. Historisk återblick

För att förstå varför ett samhälle ser ut som det gör och kunna härleda uppfattningar eller politiska strategier är det viktigt att se hur de uppkom. De samhälleliga diskurserna har alltid påverkat kvinnan i hennes liv och vardag.

3.1 Kvinnans ställning och roll under 1900-talet

1919 hade riksdagen infört demokrati och parlamentarism – kvinnor fick fulla formella medborgerliga rättigheter, som att rösta, att vara valbara och att få tillgång till de flesta statstjänster. 1921 valdes fem kvinnor in i riksdagen, det år då den allmänna rösträtten för första gången tillämpades. Istället för en ökad kvinnorepresentation i den unga demokratin inordnades kvinnorna i egen politisk värld. Kvinnorna bildade kvinnoförbund inom de olika politiska partierna. Dessutom bildades ett rent kvinnoförbund (Sveriges Husmodersförbund) som kom att bli en av de största kvinnoorganisationerna. En rad politiska förslag formulerades för att förbättra kvinnornas samhälleliga position. En grundläggande tanke som kvinnoförbunden hade var att den ogifta modern inte skulle straffas utan hjälpas (Y. Hirdman, 1994).

Kvinnornas arbetsmarknad fanns inom ett begränsat antal branscher och den övervägande majoriteten hade lågt kvalificerade, rutinbetonade och dåligt betalda arbeten. Tändsticksfabrikerna dominerades av kvinnlig arbetskraft, likaså kartongfabriker och skofabriker. Textilindustrin är ett annat exempel på en industri som i stor utsträckning utnyttjade kvinnors (och barns) arbete. Kvinnorna arbetade också inom många andra industrigrenar, på järnbruk, pappersbruk, glasbruk, porslinsfabriker, bagerier, bryggerier, gummivarufabriker, sågverk och som stuveriarbetare (Ohlander /Strömberg, 147).

Under depressionen på 1930-talet kom socialdemokraterna att inneha den politiska makten. Årtiondet var präglad av hög arbetslöshet bland män och det skärpte motståndet mot framför allt gifta kvinnor på arbetsmarknaden (SOU 1998:6). Med 1930-talets mycket låga födelsetal kom för första gången familj, kvinnor och barn att hamna i politikens centrum. Betoningen låg dock på familjen även om flera åtgärder var speciellt inriktade på att ändra kvinnors villkor både som mor och som förvärvsarbetare. Familjen blev den enhet som kom att stödjas av den förda politiken och arbetsindelningen i hushållet förväntades ske enligt en enförsörjarmodell där mannen var ekonomisk försörjare medan kvinnan i första hand skulle vara maka och mor och emotionellt sörja för barnens väl och ve (Å. Lövström, 2001). Det osynliga kontrakt

som kom att upprättas mellan samhälle och kvinnorna under denna period, som kom att sträcka sig från 1930-talet till 1960-talet, byggde på majoritetens uppfattning om en hushålls-demokrati. Det innebar att männen svarade för det stora hushållet och kvinnorna för det lilla. Detta kontrakt innebar å ena sidan att kvinnorna inte betraktades som likvärdiga medlemmar på arbetsmarknaden, tvärtom förekom stora ansträngningar för att driva ut de gifta kvinnorna från arbetsmarknaden. De ogifta var endast på arbetsmarknaden tillfälligt i väntan på att gifta sig och bilda familj. Men det innebar å andra sidan att omsorgen om kvinnorna, dvs. de gifta kvinnorna i familjen förstärktes (Y. Hirdman, 1994).

På våren 1935 tillsatte socialminister Gustav Möller den stora befolkningsutredningen. Den direkta anledningen till utredningen hade att göra med paret Myrdals bok som utkommit året innan, "Kris i befolkningsfrågan". I boken målades en hotbild upp av ett bortdöende land pga. de låga födelsetalen men de hade även lösningar på vad som borde göras för att förhindra det. Lösningen skulle vara att skapa en sorts socialpolitik, som svar på frågor om vad kvinnor skulle vara och göra. För det var för att kvinnor födde barn, dvs. var mödrar, som de skulle få samhällelig hjälp i form av olika ersättningar och olika hjälpmöjligheter som skulle bidra till att kvinnorna kunde förse samhället med barn (Ibid.).

Samma år skrev Elin Wägner en artikel i Dagens Nyheter där hon reflekterar över kvinnornas situation.

"Männen har format och omformat samhället, absorberande av att utnyttja planeten och kämpa med varandra om den. Därför har de varit likgiltiga för att nya problem uppstått för kvinnorna, som de inte kunnat lösa, endast har gjort kroniska genom anpassning utöver rimlighetens gränser. Männen har trott att fortplantningsdriften fungerade under alla villkor, de passade inte ens upp då den stora förvandlingen ägde rum som gjorde barnalstringen till en mer eller mindre frivillig sak. Mycket har mannen ur de ledande kulturella skikten forskat och filosoferat, men de ställde aldrig frågan: trivs kvinnorna i samhället? Vilken verkan har det haft på deras krafter och gåvor, initiativrikedom och duglighet då industrins tidsåder tog från den så stor del av deras produktiva arbete i hemmen och gjorde dem till konsumenter av våra maskinprodukter? Är det riktigt att hålla dem nere på det lägsta lönearbetet? Vad kan göras för att underlätta en förening av moderskap och lönearbete? Hur länge är det möjligt att ställa moderskapet utanför den ekonomiska värdering som alla andra samhällliga prestationer kommer in?"

(Ur artikeln "Lysistrates och fredens timma", Dagens Nyheter, 11 jan.1935)

1938 lämnade befolkningskommissionen sitt betänkande och det styrdes av de gamla visionerna om kvinnan/modern/makan. Resultatet blev ett reformarbete som byggde på idén om en heltidarbetande manlig familjeförsörjare och kvinnan som modern i hemmet, men i ett modernt hem. Denna norm var så stark att de gifta kvinnor som trots allt lönearbetade kallades för förvärvsarbetande husmödrar i statistik och annan officiellt material, och i det skattesystem som fanns med sambeskattningen, uppmuntrades inte kvinnlig förvärvsarbete.

”Man skulle kunna karaktärisera detta svenska husmoderskontrakt som ett förbund mellan män, där de solidariskt bistod varann för att uppfylla sina manliga plikter gentemot sina hustrur. Samhället garanterade att den enskilde mannen – i första hand av arbetarklass – gjorde ’rätt för sig’: tack vare dess reformer fick han möjlighet att ge sin kvinna redigt med pengar till mat och kläder, en bra bostad, ja till och med sociala tjänster för hälsa och utbildning.”
(Y. Hirdman, 1994).

Under 1940-talet ökade antalet äktenskap och födelsetalen steg igen. Parfamiljen med barn blev en stor kategori och en relativt stor andel av de gifta kvinnorna ägnade sig på heltid åt hushålls- och vårdarbeten under några årtionden.

Enförsörjarmodellen kom dock att luckras upp allteftersom, och i stället kom tvåförsörjarmodellen att växa sig allt starkare. Från 1960-talet blev den också mer och mer etablerad och kom att inkludera alla samhällsnivåer. Det är dock uppenbart att det var förenat med stora svårigheter för åskilliga kvinnor att kombinera arbete och barn vid denna tid, och som en reaktion på detta föll också födelseantalet (Å. Lövström, 2001).

Under 1960-talet var ca 40 procent av samtliga kvinnor mellan 25 och 64 år förvärvsarbetande. Detta var ingen hög siffra om man jämför med andra länder som tex. Finland och Österrike som låg på 55-56 procent, Danmark 52 och Storbritannien på 48 procent (Y. Hirdman, 1994).

Det politiska stödet för tvåförsörjarmodellen växte men det gick långsamt och samstämmigheten i de politiska uppfattningarna var långt ifrån lika stor som när stödet för en enförsörjarfamiljen utformades. Det var först på slutet av 1960-talet och början på 70-talet som de samhälleliga normerna på allvar började ifrågasättas och nya reformer tillkom. Från ett sam-

hülle som gynnade hemmafrufamiljen började nu den stora efterfrågan på arbetskraft öka den kvinnliga förvärvsgraden. Familjemönstren kom att förändras i riktning mot en tvåförsörjarfamilj, och det krävde en ny sorts socialpolitik.

Sambeskattningen som hade gjort det mindre lönsamt för kvinnor att förvärvsarbeta avskaffades 1971, daghem började byggas i stor skala, kvinnors rätt till lönearbete slogs fast, föräldraförsäkring utvidgades till att omfatta både mödrar och fäder och den offentliga sektorn började sin tillväxt. Sjukvård, utbildning, socialvård, barnomsorg och äldreomsorgen utvecklades och expanderade, och kom främst att bli de kvinnliga yrkesområdena. Idén om att kvinnor skulle vara hemma som en naturlig följd av barnafödandet ansågs nu som fullständigt absurd. Det började tyckas självklart att i en modern familj skulle både mamma och pappa förvärvsarbeta och dela på det hemarbete som inte kunde rationaliseras bort (Y. Hirdman, 1994). Under detta årtionde ökade skilsmässorna dramatiskt.

3.2 Tvåförsörjarnorm

Från sextiotalet och framåt förändrades den traditionella familjeideologin som präglade den svenska samhället. Från att männen betraktats som huvudförsörjare för familjen och kvinnorna varit hemmafruar ändrades kvinnornas arbetsmarknadsarenan. Dock främst inom den utbyggda offentliga sektorn. De flesta som startade sitt yrkesliv under 90-talet var uppväxta med en helt annan familjestruktur än sina föräldrar. Tvåförsörjarfamiljen hade blivit normen och det finns en officiell jämställdhetsambition i samhället (G. Forsberg, 1992).

För begreppet tvåförsörjarfamiljen betonas oftast bilden av en kärnfamilj med man, hustru och minderåriga barn, där både mannen och kvinnan bundit upp sin tid för att dra in pengar till hushållet. I tvåförsörjarfamiljen har kvinnan till skillnad mot hur det såg ut förut kontrakterat en del av sin tid mot lön och är således inte under denna tid disponibel för oavlönat omsorgs- och hushållsarbete. Den samhällseliga konstruktionen av tvåförsörjarsystemet är ett resultat av de regelsystem som vuxit fram inom ramen för socialförsäkringssystemet. Den är också ett resultat av ideologiska föreställningar om män och kvinnor som samhällsmedborgare, deras värde och förhandlingsförmåga i den politiska processen (U. Björnberg, 1992).

3.3 Enförälderfamiljen

Antalet familjer med ensamstående mödrar ökar i spåren av skilsmässor och separationer. Andelen familjer med ensamstående fäder ökar också, men denna familjeform är fortfarande

relativt ovanlig. Tillvaron som ensamstående förälder med barn är för de flesta temporär. När en ny partner kommer in i bilden uppstår en sk. ombildad familj. I ombildade familjer är det främst fråga om att en ny parrelation har bildats men inte en ny föräldrarelation. Den nya partnern tar vanligtvis inte gärna på sig en aktiv föräldraroll. Ur ett föräldra -barnperspektiv är kanske därför skillnaderna mellan familjer med ensamstående föräldrar och barn och ombildade familjer inte så stora.

Hur livet i ensamförälderfamiljer gestaltar sig beror på en mängd faktorer, som sammanhänger med hur familjeformen har uppstått och med de yttre villkoren som dessa föräldrar och barn lever under. Ekonomisk situation, arbetsförhållanden, sociala kontakter, diskriminering, yttre hot osv. Det sammanhänger också med vilka strategier de ensamstående och deras barn utvecklar och väljer för att hantera vardagen. En viktig utgångspunkt är hur föräldern definierar sin situation, som tillfällig eller som varaktig. De som har svårt för att acceptera sin situation som ensamstående förälder har oftast svårast att slå sig till ro och starta ett nytt liv med nya sociala kontakter. Livet blir som att leva i en stabil tillfällighet. De som accepterar sin situation och ser sig som självständiga och självförsörjande har större förutsättningar för att bygga upp ett stabilt socialt nätverk och utveckla egna intressen (U. Björnberg, 1992).

4. De ensamstående mödrarna

4.1 Arbetsmarknaden

Ett av de karaktäristiska för dagens svenska arbetsmarknad är att nästan lika många kvinnor som män yrkesarbetar. Arbetslinjen har varit ett framträdande drag sedan decennier. Kvinnor har sedan 60-talet ökat förvärvsfrekvensen mycket kraftigt. Bortsett från immigrationen står kvinnorna för så gott som hela ökningen av arbetskraften i Sverige under denna period. Kvinnornas ökade arbetskraftdeltagande var ett svar på en växande efterfrågan på kvinnlig arbetskraft, framför allt inom den expanderande offentliga sektorn. Den svenska arbetsmarknaden är uppdelad, med mer eller mindre tydliga gränser mellan privat och en offentlig sektor. I den förra dominerar "mansyrkena", och i den senare "kvinnoyrkena". Fortfarande har betydelsen av könet stor betydelse för valet av yrke. Könsegregeringen på den svenska arbetsmarknaden är ovanligt stark i internationell jämförelse (S. Höglund, 2000).

Medan män oftare arbetar inom den privata sektorn, där de mer välbetalda jobben finns, arbetar kvinnor oftare inom den offentliga sektor där lönen är lägre, sk. horisontell segregering. Men det är också svårare, oavsett vilken sektor det handlar om för kvinnor att nå högre och mer välbetalda positioner, sk. vertikal segregering.

Förvärvsarbetsgraden bland ensamstående mödrar i Sverige är mycket hög sett ur ett internationellt perspektiv (SOU 2001:54). Redan 1955 förvärvsarbetade mellan 60 och 70 procent av de ensamstående mödrarna. Denna andel var högre än gifta förvärvsarbetande mödrar ända fram till 1968. Härefter har en utjämning skett mellan de båda grupperna och vid ingången av 1990-talet var relationen den omvända (Ibid.). Genomgående under decenniet har varit att andelen heltidsarbetande av de förvärvsarbetande varit högre bland ensamstående mödrar men gapet till de sammanboende mödrarna har nu minskat i takt med att denna grupp ökat sin andel heltidsarbete. Dessa utvecklingsriktningar; att arbetskraftsdeltagandet bland de ensamstående mödrarna har minskat, att arbetslöshetstalen ökat samt att andelen heltidsarbetande minskat i relation till andra mödrar talar för att ensamstående mödrarnas inkomster från förvärvsarbete har utvecklats sämre än för andra barnfamiljer (Ibid.).

Resultaten i ett svenskt sammanhang är kanske något förvånande eftersom den allmänna uppfattningen har varit att mödrar i parrelationer och ensamstående mödrar i stort sett förvärvsar-

betat på samma premisser. Det finns i det svenska systemet mycket starka incitament för förvärvsarbete, låga socialbidrag kopplade till krav att vara disponibel för förvärvsarbete och rätt att ha barnen i barnomsorg trots arbetslöshet för att underlätta arbetsökande.

4.2 Sociala och ekonomiska resurser

Det finns kostnader i det ensamstående moderskapet som osynliggörs när de behandlas som ensamstående förvärvsarbetare, vilka råkar vara föräldrar. Ensamstående mödrar har mindre resurser, inklusive tid, pengar och sociala nätverk, jämfört med gifta mödrar (B. Hobson/ M. Takahashi, 1996). Ekonomiska resurser betyder helt enkelt inkomster i form av löner från arbetsmarknaden och olika slag av bidrag från staten. Inkomster från välfärdstaten syftar på transfereringar till hushållen i form av sjukpenning, arbetsmarknadsstöd, föräldrapenning, bostadsbidrag och socialbidrag.

Ekonomisk jämställdhet föreligger när inkomster fördelas i lika hög grad till kvinnor som till män och när kvinnors inkomster är lika stora som mäns för motsvarande arbete. Ekonomisk jämställdhet mäts ofta som kvinnors andel av mäns löner (SOU 1998:6). 1991 var det ca 13 procentenheters skillnad i timlön mellan män och kvinnor, till kvinnornas nackdel. Könslöregapet har visat sig vara oförändrat mellan 1991 och 2000 oavsett utbildningsnivå och förvärvsarbetsår (SOU 2001:54).

Ekonomiskt oberoende är ett begrepp som ofta används men vars innebörd sällan diskuteras. I vardagsspråket har begreppet olika betydelse beroende på om man syftar på kvinnor eller män. En ekonomiskt oberoende kvinna betyder en kvinna som lönearbetar och som försörjer sig själv (hon är ekonomiskt oberoende av en man). En man däremot som är ekonomiskt oberoende är inte oberoende av en kvinna utan har en så stor förmögenhet att han kan försörja sig på den. Begreppet ekonomiskt oberoende uttrycks i klasstermer när det gäller män men i könstermer för kvinnor (SOU 1989:6). Man kan därför säga att kvinnor blir ekonomiskt oberoende *genom* lönearbete, medan män blir ekonomiskt oberoende *från* lönearbete.

Ekonomiskt oberoende och tillträde till sociala rättigheter kopplas främst till förvärvsarbete. Kvinnor har i mindre utsträckning än män en lång och sammanhållen period av fullt arbetsmarknadsdeltagande under åren mellan avslutad utbildning och pensionering. Innebörden av kvinnors omsorgsansvar är i nära sammanflätat med ett beroende av ekonomiskt stöd från annan håll än eget lönearbete (E. Sundström, 1997).

Ensamstående mödrar är en särskilt utsatt grupp just för att de är kvinnor och ensamma familjeförsörjare. Ett hushåll med två inkomstagare, som tillsammans tjänar dubbelt så mycket som en ensamstående inkomstagare, gynnas av de skalfördelar som uppstår då man är två eller fler som kan dela på utgifter för varor och tjänster som båda kan nyttja. Även om många frånlevande fäder bidrar med underhållsbetalningar och annat så motsvarar detta sällan den omfördelning som sker från fäder till barn och mödrar i tvåförälderfamiljer (SOU 2001:54). Vad som har blivit en viktig inkomstkälla för de ensamstående mödrarna är olika typer av transfereringar, privata och offentliga. Denna grupp är mer än någon annan hushållstyp i samhället, förutom pensionärer, beroende av offentliga transfereringar för sin försörjning.

Ensamstående föräldrar är särskilt beroende av att ha sociala kontakter. Många förlorar viktiga sådana i samband med skilsmässa. Tillgång till ett fungerande socialt nätverk är en viktig faktor när det gäller den ensamståendes beslut att stabilisera sin tillvaro som enförälderfamilj (Björnberg, 1992).

4.3 Tidsbudget

Hur disponerar den ensamstående yrkesarbetande modern sin tid? Utöver en 40-timmars arbetsvecka läggs en stor del av hennes disponibla tid på det ”osynliga” och oavlönade arbetet. Detta innefattar hemarbete samt hushållsarbete. Sett över en längre tidsperiod har hushållsarbetet genomgått en strukturomvandling. Tiden i hemmet används på ett annat sätt i dag än förut. Hushållen ägnar mindre tid på sömnad, städning, matlagning och diskning (SOU 1998:6).

I en tidsanvändningsundersökning gjord av Statistiska Centralbyrån gjordes beräkningar för den genomsnittliga tiden för hemarbete för åldrarna 20-64 år fördelat efter kön och vecka. Dessa uppgifter gäller ensamstående och sammanboende sammanlagt.

Kvinnorna lägger i genomsnitt ned 33,17 timmar i veckan på hemarbete jämfört med männens 20,09. Detta är ett genomsnitt och intressanta skillnader finns i att kvinnorna lägger mest tid till matlagning, omsorg om egna barn samt städning. Männerna lägger mest tid till underhållsarbete. Man har kunnat konstatera att den mest dramatiska ökningen i tidsanvändningen i en familj är den tid som föräldrar lägger på aktiv vård av sina barn. Trots att den kommunala barnomsorgen byggts ut, har inte den aktiva tid som mödrar ägnar sina barn minskat utan ökat

(SOU 1998:6). En förklaring kan ha att göra med just utbyggnaden av den offentliga barnomsorgen. Större krav ställs på föräldrarnas kunskaper och insikter om barns utveckling och behov idag än tidigare. Därtill kommer samhällets outtalade krav på barnen indirekt på föräldrarna att de ska vara duktiga i skolan, vara aktiva, ha ”intressen”, vara socialt kompetenta och att de ska ha en inre trygghet (Ibid.).

En heltidarbetande ensamstående moder har i allmänhet 40-timmars arbetsvecka. Hushåll- och omsorgsarbete upptar enligt ovan i snitt 33,17 antal timmar i veckan. En annan viktig tidsfaktor är den tiden för arbetsresor samt den tid det tar att handla varor som behövs till hemmet. Det är av stor vikt var man bor i förhållande till sin arbetsplats, matvaruaffär och skola/daghem. I dag försvinner de mindre affärerna som låg i anslutning till bostadskvarteren och samlas upp i stora köpcentra som läggs utanför stadskärnan. Priserna är oftast lägre i de större butikerna. Det är inte alla som har råd att ha bil utan är hänvisade till kommunala transporter, att cykla eller gå till fots. Trots god planering kvarstår det faktum att heltidarbetande ensamstående mödrar kämpar med att få sin tidsbudget att gå ihop och ofta misslyckas.

Allt annat utöver det nödvändiga, tex. egna sociala relationer eller aktiviteter får oftast stå tillbaka. De har svårt att hålla många kontakter vid liv. En del saknar tillgång till barnvakt. Många saknar någon som de kan dela bekymmer och glädjeämnen med, oro och frågor rörande barnuppfostran. Extra utsatta är de som inte har tillgång till sin familj eller släktingar (G. Carlstedt, 1992). Livet som ensamstående förälder med barn är ansträngande. Det är ett stort ansvar att bära ensam och många känner det tungt att inte kunna dela ansvaret för barnen med någon som känner barnen väl. Många föräldrar tycker att de lever under ständig tidspress och känner att de varken hinner med sig själva eller barnen så som de skulle vilja. Dessutom har ofta ensamma mödrar en ansträngd ekonomi, en bidragande faktor till att många upplever social utsatthet och förlorar självförtroende (U. Björnberg, 1992).

4.4 Hälsa

Forskning om arbete och hälsa, som tar hänsyn till kvinnors hela livssituation är fortfarande sällsynt. Undersökningar som finns, visar dock att kvinnors hälsa är beroende av den privata situationen och av det avlönade arbetet. Mäns hälsa däremot är i högre grad beroende av förhållandet på arbetsplatsen. Hemarbetet har varit och är fortfarande det minst beaktade inom hälsoforskningen. Man vet således mycket lite om vilka konsekvenser det obetalda arbetet har för kvinnors egen hälsa (G. Carlstedt, 1992).

Mycket av kvinnors arbete handlar om att hålla ”förfallet” borta. Hushålls-och omsorgsarbete syns ofta bara när det inte är gjort. Det syns inte vid dagens slut om ett barn blivit tröstat, spår av leriga stövlar som blivit upptorkade, disken undanplockad osv. När det väl är gjort är det ingen som kan upptäcka att det en gång behövdes. Många kvinnor saknar nästan helt tid för eget bruk, tid då de inte samtidigt har omsorg om andra. Att leva med barn innebär, förutom alla de praktiska sysslorna, att ständigt finnas till hands, vara beredd att avbryta annat arbete, att omprioritera och börja om på nytt. Vardagen har blivit mer splittrad, fler arbetsuppgifter ska hinnas med på kortare tid. Inköp, föräldramöten, besök på barnavårdcentralen, barnens och egna fritidsaktiviteter, sociala relationer, allt ska in i dagsschemat vid sidan om arbetet hemma och borta. Allra mest slitsamt är det för dem som har stort omsorgsansvar, men lite pengar. De flesta ensamstående mödrar lider av tidsbrist. Många saknar helt någon som bryr sig om dem, någon som de kan dela bekymmer och glädje med eller som kan ge dem personlig hjälp med tex. barnvakt. Extra utsatta är de som inte har tillgång till sin mamma, syster eller annan närstående kvinnlig släkting. (Ibid.).

Trötthet är ett stort och välkänt fenomen hos de ensamstående mödrarna, de känner ansvar för att vara tillgängliga och duktiga på arbetet, de ska klara av mammarollen med allt vad det innebär och får väldigt lite tid till sig själva, få möjligheter att ladda batterierna.

5. Redovisning av intervjuer

Resultaten av intervjuerna redovisas under olika teman, för att ge insamlade empiriska uppgifter en tydlig struktur.

5.1 Presentation av de intervjuade personerna

Sara 37 år

Sara arbetar heltid som säljare på en dagstidning. Hon har en årsinkomst på 240 000 kronor. Sara har två barn, flickor födda -93 och -94. Sara har levt som ensamstående i fem år. Hon och barnens pappa har gemensam vårdnad om barnen. Barnen bor stadigvarande hos Sara och träffar sin pappa varannan helg samt en dag i veckan.

Linda 38 år

Linda arbetar heltid som förskollärare på ett kommunalt daghem. Hennes årsinkomst är på 216 000 kronor. Linda har två barn, flickor födda -90 och -94. Hon har levt som ensamstående i sex år. Linda har gemensam vårdnad tillsammans med barnens pappa. Den äldsta flickan bor hos sin pappa varannan vecka och den yngsta varannan helg.

Lotta 35 år

Lotta arbetar heltid som originalare på en privat reklambyrå sedan tre år tillbaka. Hon har en årsinkomst på 252 000 kronor. Lotta har en dotter som är född -95. Lotta har levt som ensamstående i ca tre år, dessförinnan levde hon ett samboförhållande med en annan man. Hon har tillsammans med barnets pappa gemensam vårdnad. Sedan ett halvår tillbaka bor barnet växelvis (varannan vecka) hos Lotta och hos pappan.

Eva 34 år

Eva arbetar heltid som biträdande rektor på en skola med årskurs förskola till nio. Hennes årsinkomst ligger på 300 000 kronor. Hon har en son född -93. Eva har levt som ensamstående sedan barnet föddes och har ensam vårdnad om barnet. Barnet träffar sin pappa ca två gånger om året. Pappan bor på annan ort.

Anna 33 år

Anna arbetar heltid som sjuksköterska på en vårdcentral. Hennes årsinkomst ligger på 228 000 kronor. Anna har en son född- 95. Hon skilde sig från barnets pappa då barnet var ett och ett halvt år gammal. Efter det levde hon ensam med barnet i ca två år och ingick sedan samboförhållande i två och ett halvt år. Sedan ett år tillbaka lever Anna som ensamstående mamma. Sonen träffar sin pappa torsdag till måndag varannan vecka.

5.2 Ekonomisk situation

De intervjuade hade olika ekonomiska resurser beroende på arten av deras befattning och arbete. Eva som tjänade mest uppgav heller inte att ekonomin var något problem. Linda som hade lägst inkomst var också den som upplevde mest ekonomisk stress.

”Det känns inte som om jag kommer någon vart. Jag känner det som jag lever på gränsen hela tiden. Vår matkostnad för varje månad ligger på ca 2 000 kronor. Jag handlar snått, det blir mest korv, köttfärs och ris osv. det finns inte utrymme för exklusivare mat. Barnen älskar mexikansk mat, typ tacos, men då måste man köpa en massa tillbehör som kostar och det har jag inte råd att göra såofta som jag skulle vilja. Det känns jättetrist.” (Linda)

Av de intervjuade var det bara Linda som inte hade bil, på grund av att hon helt enkelt inte hade råd. Konsekvensen för Linda har blivit att hon reducerat sina sociala relationer.

”Det är bökigt att ta med sig barnen på buss och såtar det tid, att träffa kompisar blir inget högprioriterat.” (Linda)

Linda var också den av kvinnorna som upplevde att hon inte på något sätt skulle kunna förändra sin ekonomiska situation. De andra uttryckte däremot att de upplevde att de kunde förändra det ekonomiska på olika sätt men att det ofta handlade om att väga för eller emot på bekostnad av förlorad tid till barnet/barnen.

För att förändra sin ekonomiska situation flyttade Anna genom till ett billigare boende. Hon bodde ensam i radhuset efter separationen. Det boendet kostade ca 9 000 kronor i månaden jämfört med vad hennes nuvarande hyra på 4 900 kronor.

”Då arbetade jag i Danmark och pendlade fram och tillbaka, jag tjänade för bra för att vara berättigad till bostadsbidrag. Jag var tvungen att förändra min situation tidsmässigt och ekonomiskt så jag sökte arbete i Sverige och skaffade annan bostad.” (Anna)

Sara däremot har medvetet valt en dyrare bostad på grund av att hon vill bo i en särskild stadsdel, men försöker lösa sin ekonomi genom att arbeta extra.

”Jag arbetar extra på helger inom restaurangbranschen för att kunna få ihop ekonomin. Inför sommaren brukar jag arbeta ca 85-90 timmar för att kunna ha råd med semester och för att försöka få ihop en buffert.” (Sara)

Sara talar om vikten att ha kontroll och att vara uppmärksam på utgifterna. Samtidigt menar hon att hon ofta känner sig stressad på grund av ekonomin. Sara har en hyra på 6 585 kronor och får 1 100 kronor i bostadsbidrag och menar att utan de pengarna skulle det inte gå att få ihop det alls.

”Jag känner mig stressad av att hela tiden försöka få det att gå ihop. Det finns inom en mycket! Men det gäller att ha fötterna på jorden annars går det helt fel”. (Sara)

Eva menar att genom att hon skaffat sin utbildning och kämpat karriärmässigt har hon också förändrat sin ekonomiska situation.

”Genom att ta de hundären som varit kan jag idag faktiskt försörja mig och pojken utan att vara i ekonomisk beroendeställning till någon.” (Eva)

Lotta menar att i och med att flickan nu bor hos sin pappa varannan vecka så underlättar det hennes ekonomiska situation. Detta möjliggör att hon kan arbeta mer övertid de veckor hon inte har sin dotter. Anna anser att hon skulle kunna förändra sin ekonomiska situation genom att börja arbeta i Danmark igen. Hon skulle tjäna mycket mer pengar. Hon funderar mycket på hur hon ska göra, väger för och emot.

5.3 Relation till barnets/barnens pappa eller andra anhöriga

Alla intervjuade hade någon form av relation till deras barns pappa. Det var dock bara två som uppgav att de hade god relation.

”Vi har en konstig kompisrelation, vi kan prata med varandra om allt och jag vet att jag alltid kan lita på honom till 100 procent. Det är en trygghet. Vi kämpar inte mot varandra utan försöker hitta vägar som passar oss båda.” (Sara)

Lotta och flickans pappa har sedan ett halvår tillbaka växelvis umgänge varannan vecka och hon menar att hennes relation till pappan varit mycket bra sedan tre år tillbaka.

”Vi sätter vårt barns behov före våra egna åsikter om varandra. Det handlar om att respektera varandra som förälder och arbetare. Vi har det lika jobbigt.” (Lotta)

De andra hade inte speciellt bra kontakt och upplevde att det påverkade deras och även barnens liv negativt.

”Jag spelar med, det är som ett nödvändigt ont. Jag håller masken för att undvika konflikter fast att det är en mängd saker som jag skulle vilja säga till honom.” (Linda)

Anna som har ensam vårdnad om sonen, var inne i ett skede då de skulle pröva att utöka umgänget till varannan vecka.

”Jag behöver avlastning, annars går jag under. Vi får se hur det fungerar, om han klarar av att ta det ansvaret. Han brukar lämna pojken till sina föräldrar som sonen avskyr, eller så ringer han i sista minuten och avbokar, han vet att jag tar ansvar. Passar det inte så tar han inte barnet trots avtalad tid. Han prioriterar hellre sin nya flickvän som bor i Stockholm och far dit. I somras var han med henne på semester i en månad, trots att han lovat sonen att ta med honom. Det drabbar pojken, han har börjat att reagera och undrar varför inte hans pappa vill vara med honom.” (Anna)

Anna berättade även att pappan i perioder slutat att betala underhåll.

”Helt plötsligt slutade han betala i januari med motivationen att han inte hade pengar. Jag avvaktade tre månader sen var jag tvungen att gå via försäkringskassan för att få underhåll. Igen visar det vad han prioriterar, han tog körkort under den här tiden och flög upp till Stockholm för att träffa sin flickvän. Ibland undrar jag om det kan vara ett sätt för honom att

försöka ge igen. Det var jag som lämnade honom och jag vet att det tog hårt på honom. Det verkar som om han inte tåler att det går bra för mig.” (Anna)

Eva som har ensam vårdnad och aldrig bott ihop med barnets pappa är också den som har minst kontakt.

”Han har aldrig visat något som helst engagemang, han har liksom ingen förmåga. Totalt initiativlös. Hans behov har hela tiden styrt hans handlande. Han brukar ta sig tid till att träffa sin son ca två gånger om året. Det är ingen ide att försöka ens, han kan ringa dagen innan vi gjort upp att han ska komma och avboka. Jag har gett upp och jag tror att min son också gjort det.” (Eva)

Beroendet av relationer till andra varierade. Starkast visade det sig vara hos Eva som hade sin förtidspensionerade mamma som tagit hand om hennes son i stort sett varje dag sedan han var ett halvår. Evas mamma har även tagit hand om hushållsarbetet åt henne.

”Hade det inte varit för min mamma hade jag aldrig kunnat plugga och befinna mig där jag är idag. Jag har ibland upplevt det som att jag har varit ’mannen’ i familjen. Mamma har skött huvuddelen av städningen, tvättningen, strykningen och matlagningen. Nackdelen har visat sig resultera i att hon gärna och ofta lägger sig i hur jag skall fostra min son och hur jag ska ha det i hemmet. Det är svårt för jag känner att jag befinner mig i tacksamhetsskuld till henne. Jag har ju ingen annan som kan ta hand om honom.” (Eva)

De andra respondenterna uttryckte också vikten av att ha relation till anhöriga och familj men hos dem handlade det om avsaknaden av den.

”Jag har ingen av min familj i närheten, mamma är gammal och mina systrar bor på andra orter i landet. Den enda som jag kan vända mig till när jag behöver tex. barnvakt är barnens pappa. Jag har ofta telefonkontakt med några av systrarna och det är jätteviktigt för mig. Med dem kan jag prata om allt.” (Sara)

” Mina föräldrar är båda heltidsarbetande, vi träffas minimalt. Det känns som de inte har lust att ställa upp och hjälpa mig. Mamma har aldrig varit någon traditionell bullbakande mamma eller mormor. De sticker tex. utomlands vid jultid. Den enda som ställer upp när hon

kan är min yngre syster. Jag önskar att jag kunde känna mer kärlek ock stöd från mina föräldrar.” (Anna)

”Jag har min mamma som jag kan ringa om det skulle behövas men ofta löser vi det själva, hon arbetar och har ett eget liv.” (Linda)

”Mamma har min dotter ca två gånger i månaden, hon har problem med hjärtat och har haft cancer så hon vågar inte ta så stort ansvar för sitt barnbarn. Vi träffas ofta och jag kan prata med henne om det mesta. Det är en sorts stöd.” (Lotta)

5.4 Utbildning och arbete

Samtliga respondenter hade någon form av eftergymnasial utbildning. En annan gemensam nämnare var att de alla hade en hög grad av yrkeslivserfarenhet, mellan 13 och 20 år. Majoriteten uppgav att de trivdes på sina arbetsplatser. Det var bara Anna som direkt tyckte illa om sitt jobb. Det var ingen av de som jag intervjuade som ansåg att de kunde gå ned i arbetstid på bekostnad av lägre lön.

Lindas önskan var att kunna gå ned i arbetstid och arbeta 75 procent men menar att det är ekonomin som får styra, så hon arbetar heltid.

”Jag trivs bra, jag har bra kolleger, vi kan byta öppningar och stängningar på dagiset med varandra om det skulle behövas. Vi kan prata med varandra om det mesta och de har stor förståelse för hur jag har det. Mina barn får sköta det mesta själva, de går inte på fritids utan går hem. De brukar ringa till jobbet om det är något.” (Linda)

Sara arbetar sedan två år tillbaka som säljare. Hon är utbildad undersköterska men har inte arbetat som det utan är inom restaurangbranschen sedan många år.

”Jag kände det som om jag stod vid ett vägskäl, jag var tvungen att fråga mig själv: vad är jag bra på? Vad skulle jag kunna försörja mig på? Jag är bra på relationer och det var en bra utgångspunkt. Jag visste också att det jag skulle välja var tvunget att ge bra med pengar så det blev säljare som jag valde.” (Sara)

Sara upplever dock inte att hon har någon möjlighet till en karriär just nu. Förutom heltidsarbete arbetar hon extra som servitris då hon behöver och har hand om en konstutställning en gång om året.

”Jag skulle vilja göra karriär men kan inte på grund av barnen. De är tillräckligt utsatta som de är på grund av att jag är tvingad att arbeta heltid.” (Sara)

Lotta upplever att det finns utrymme för flexibilitet på hennes arbetsplats. Dock finns krav på att hon måste vara tillgänglig då vissa arbeten måste vara klara en viss tid. Hon betonar vikten av att trivas med sitt arbete framför att tjäna en massa pengar.

”Eftersom det är ett litet företag är man beroende av att jobben strömmar in och att de blir gjorda i tid. Ibland har jag lite att göra och ibland bor jag på jobbet. Jag har en mycket god relation till min chef. Han vet min situation och vet också när jag kan sätta upp och arbetar över.” (Lotta)

Eva är den som har högst utbildning och också högst befattning av respondenterna. Hon har en 40 timmars arbetsvecka men berättar att hon redan är uppe i 100 timmars övertid på ett halvår.

”Det kan bli mycket arbete hemma framför datorn och ibland måste jag vara kvar på skolan kvällstid, jag kan känna tidspress och det går ibland ut på min och min sons tid.” (Eva)

Hon är den av respondenterna som medvetet gått in för att göra karriär.

”Det har gått i ett, jag vet att många höjer på ögonbrynen och tycker att jag kommit långt i min karriär för att vara så ung. Jag har valt att ta chanserna när de kommit.” (Eva)

Anna som arbetar på en vårdcentral med fasta tider är inte alls nöjd med sin arbetssituation.

”Det är alldeles för låg ambitionsnivå för mig, jag känner det som om jag passiviserats. Arbetsgruppen är en skara tanter som arbetat där sedan 70-talet och som inte är lyhörda för förändringar och det känns som det är ständiga konflikter mellan undersköterskor och sjuk-

sköterskor. Tiderna är oflexibla och man känner sig låst, jag är helt slut när jag kommer hem.” (Anna)

Anna funderar på att söka arbete i Danmark om det fungerar med det växelvisa boendet för sonen. Dåskulle hon arbeta fem nätter i sträck för att sedan vara ledig fem dagar.

”Det skulle passa mig bättre, dessutom skulle jag tjäna mer, månadslönen skulle då ligga på ca 25 000 kronor tack vare OB-tillägget. Man arbetar mindre tid för mer pengar.” (Anna)

5.5 Tidsbudget

Samtliga respondenterna upplevde stress pga. tidsproblem. Deras arbeten upptar den största delen av deras liv och vardag. Sedan tillkommer hem- och omsorgsarbete, vilket de flesta inte hade reflekterat över. De uppgav att de lägger ned 10 till 35 timmar, eller i genomsnitt 25 timmar i veckan på detta. Minst tid använde Eva tack vare att hennes mamma gör mycket av det arbetet. Mest tid använde Linda. Samtliga uppgav att de ville ha mer tid till sina barn, de talade i termer som kvalitativ tid och prioriteringar.

”När jag kommer hem efter jobbet är jag oerhört trött, energilös. Jag har prioriterat frukostar och middagar, vi äter dem ihop och det blir ett sätt att få kvalitativ tid tillsammans. Varannan vecka har jag dubbelt arbete då den äldsta tjejen är hos mig. Det är mindre börda med ett barn.” (Linda)

”Jag har ett späckat schema hela veckan, förutom arbetet upptar barnen nästan all min tid. Jag anser att gemensamma måltider är viktigt, och att barnen prioriteras på kvällar. De har fritidsaktiviteter två gånger i veckan. Det blir svårt att få tid till kompisar.” (Sara)

”Min högsta prioritet ligger hos min son, jag tillbringar all min lediga tid med honom. Det resulterar ibland att jag ’får spel’, antar att det kommer av min trötthet.” (Anna)

”Jag känner mig ofta trött och energilös, faller ihop på kvällarna. Jag har ett stort sömnbehov och somnar oftast framför TV:n.” (Lotta)

”Jag försöker lägga den kvalitativa tiden med min son till helgerna, det är då vi är ensamma och kan umgås bara han och jag.” (Eva)

Förutom den tid de använder till arbete och hem och barn uttryckte samtliga respondenter en önskan eller vikten av att ha egen tid.

”Varannan helg är jag helt barnfri, den tiden är min vuxenlycka. Det är som en förutsättning för att jag ska orka. Då är det bara jag och då laddar jag batterierna. Jag önskar att jag hade mer tid till kompisar och jag skulle vilja börja med styrketräning.” (Linda)

”Jag brukar planera min vardag för att det ska gå ihop. Träning är en viktig del av mitt liv, brukar ta promenader antingen morgnar eller kvällar. På luncherna har jag styrketräning och en del kvällar och helger spelar jag golf. Det är hela tiden saker på gång och när jag behöver koppla av brukar jag lägga mig i soffan i femton minuter och tar en hjärnvila, eller så går jag ut i trädgården och påtar, det är också ett sätt att ladda.” (Sara)

”Jag har precis anmält mig till friskis och svettis, har ambitioner att träna fyra timmar i veckan. På kvällstid när min son gått och lagt sig försöker jag underhålla mina sociala relationer, pratar mycket i telefon.” (Anna)

”Jag försöker träna en till två gånger i veckan och jag går väl ut ca en gång i månaden.” (Eva)

6. Analys

Om man identifierar den eller de maktrelationer som är centrala i det aktuella sammanhanget, kan man försöka bestämma kontexten, dvs. de nät av andra maktrelationer som dessa är in- vävda i. Samtidigt ligger mycket av poängen med kontexternas betydelse i att samma makt- relation kan få helt olika verkan när vi går från en kontext till en annan. Makt i ett samman- hang är ingen garanti för makt också i ett annat sammanhang. Resurser är knutna till bestämda relationer. (M. Franzén, 2000).

Om man skall studera en konkret maktrelation av ett visst slag som till exempel heltidsarbe- tande ensamstående mödrar är det därför av stor vikt att man även ser till andra maktrelatio- ners inverkan som lagstiftningen, relationer till familjen, barnens fäder och arbetsplatsen.

De maktrelationer som är förknippade med genus är oftast diffusa och vardagliga. De är lätta att ta för givna, ty även om vi vet att de finns, är det inte alltid man ser dem. De upprättas så att säga hela tiden och överallt.

De maktrelationer som jag kunde se var gemensamma för den grupp av kvinnor som jag stu- derade var, hur deras relation till arbetsmarknaden, barnens fäder, familj och de diskurser som råder i samhället ser ut. Jag kunde även konstatera hur staten påverkar respondenternas liv.

De ensamstående heltidsarbetande mödrarna har svårt att förändra sin ekonomiska situation. De är helt enkelt tvungna att arbeta heltid för att kunna försörja sig och sina barn, och för att få tillgång till socialförsäkringssystemet. Detta är också samhällets förväntningar, det är bero- ende av deras arbetskraft och deltagande. Kvinnorna i den här gruppen har inte råd att välja att tex. gå ned i arbetstid. Vilka andra ekonomiska resurser skulle de kunna få tillgång till? Kvin- norna i min studie talade ofta om att ha kvalitativ tid till sina barn men frågan som jag ställer mig är om inte barnen skulle behöva mer kvantitativ tid. Då skulle de också få mer kvalitativ tid. Mödrarna skulle inte vara lika stressade och trötta.

Staten har varit den institution som, speciellt under efterkrigstiden, i mångt och mycket tagit ansvar för den ekonomiska såväl som den sociala välfärden och hållit medborgaren från fat- tighet. I dag växer en förändrad rollfördelning fram mellan marknad, politik och familj. La- gändringar i tider av ekonomisk lågkonjunktur och hög arbetslöshet utformas ofta på ett sätt

som förändrar blandningen av betalningsskyldighet mellan stat, familj och arbetsgivare. Individuellt ansvar har idag ersatt mycket av de kollektiva ansvar som en gång var grundstommen i socialpolitiken. (Persson, M., 2002)

Kvinnornas relation till barnens fäder visade sig vara av stor betydelse för deras liv och vardag. I de fall där kvinnorna sade sig ha en god relation var det en resurs. De kunde få mer tid till sitt arbete eller som avlastning. I de fall då relationen till fäderna var obefintlig komplicerade detta deras tillvaro. De kände sig otrygga och upplevde att fäderna inte tog sitt ansvar på allvar, barnen var inte deras första prioritet. De ansåg att detta även påverkade barnen och att de kände sig maktlösa.

I en avhandling gjord av Marcus Persson om underhållsstödet visar han på att det finns tendenser till att män i större utsträckning än kvinnor återfinns i kategorin hög individualism. Kvinnor däremot återfinns i kategorin låg individualism. Individualism representerar ordets strikta betydelse, det vill säga personens syn på sin egen roll, betydelse och ansvar i relation till sin omgivning. Personer med hög individualism sätter sig själv i första rummet och prioriterar sin egen situation, ekonomiskt och socialt – jämfört med personer med låg individualistisk känsla, eller med andra ord, en hög familjekollektivistisk känsla.

Relationerna till familj och anhöriga är en viktig del för de ensamstående heltidsarbetande mödrarna som representerades av respondenterna. De är beroende av god relation på många olika sätt, att få stöd och förståelse för sin situation men även mer handgripligt, i form av avlastning. I tidigare generationer kunde familjen, och då främst kvinnornas mödrar hjälpa till. I dag förvärvsarbetar dessa i större utsträckning och har inte samma möjligheter att finnas till hands. Samtidigt kan mycket hjälp sätta mödrarna i skuld och skapa tacksamhetskrav. Det finns ju föreställningar djupt förankrade i vår uppfattning om hur vi ska vara och agera. En kvinna som är ensamstående mor och som dessutom valt att göra karriär tampas med fördomar och ständiga skuldkänslor. Det är inte lätt att leva upp till egna och andras förväntningar.

Ensamstående mödrar som dagligen konfronteras med dessa relationer utformar strategier för att klara av vardagen. Respondenterna i studien har haft olika hög grad av upplevelser av vad som påverkat dem och vad de själva har kunnat påverka. Respondenterna visar upp alla föreställningar om hur en mamma skall vara och kämpar för att inrätta sig i de förväntningar som de anser höra till. De ser sig själva som ett subjekt med flera olika roller.

Arbetet och dess karaktär påverkar respondenterna i allra högsta grad. Flera av dem talade om vikten av egen tid och behov av att känna sig som kvinna och inte enbart mor och arbetare.

7. Slutdiskussion och slutsatser

”Vi fick en gång ett viktigt samhällskontrakt som kom att betyda mycket för den svenska samhällsutvecklingen. Det var ett avtal mellan arbete och kapital. Nu behöver vi ett nytt samhällskontrakt som ska gälla mellan arbete och familj. Det ska innebära att varje förändring i samhällsorganisationen, i systemen, i relationen makt – inflytande ska ske så att inte kvinnor och män drabbas olika.” (I. Persson, professor i Lund, SNS konferens 1992)

Ensamstående mödrar i Sverige har det bra idag om man jämför med tidigare generationer. De flesta har arbete och rätt till barnomsorg. Men kvinnor som ensamma vårdar och fostrar sina barn och är integrerade i arbetslivet kan fortfarande inte räkna med samma premiering och uppskattning från samhället som de kvinnor som lever ihop med män. Detta trots att ett stort antal fäder underlåter att ha kontakt med sina barn, även om mödrarna önskar det. Något moraliskt fördömande eller annan form av bestraffning drabbar sällan de frånvarande fäderna. Det finns inte lagstadgat att fäder är tvungna att ta lika stor ansvar för sina barn, deras enda skyldighet regleras genom underhållstöd. Även om det kanske inte är möjligt att lagstifta tillräckligt i detta sammanhang, skulle man vilja se att samhället arbetade mot en förändring genom attitydpåverkande kampanjer, eller åtminstone initierade en allmän debatt om frånvarande fäder och deras ansvar utöver det ekonomiska.

Kvinnor utgår oftast från ett ansvarsrationalitetstänkande, vilket innebär att de ser sina handlingar i relation till vilka konsekvenser det får för andra. Är det en slump att huvuddelen av de ensamstående föräldrarna är kvinnor? För om en kvinna fränsäger sig ansvaret, skadar hon andra och sätter sig själv i skuld. Ansvaret blir en tung ”börda” i den mening att kvinnor står relativt maktlösa eftersom de i liten utsträckning har kontroll över betingelserna. De är i beroendeställning till en mängd relationella faktorer och maktställningar. Samhället ställer krav på full delaktighet på arbetsmarknaden, för att individen ska få tillgång till de rättigheter som medborgarskapet innefattar.

Kanske är gemenskapen den mest grundläggande förutsättningen för jämställdheten, eftersom den förutsätter samarbete i hela gruppen. En individ kan ju inte ensam skapa gemenskap, hur lojal hon än känner sig. Den som ensam försöker upprätthålla en gemenskap blir till sist en förlorare. Det är kanske därför många ensamstående mödrar ger upp sina försök att bibehålla relationerna med barnens fäder.

Tolkningen av vad som är friskt och sjukt har anpassats efter samhällets och arbetsmarknadens behov. Kvinnors egen upplevelse av förmåga, lust och lidande har tillmätts mindre betydelse. Ensamstående mödrar lider oftast av tidsbrist och detta kan tyckas vara en självklarhet men att det skulle kunna utgöra en hälsorisk är väl värt att fundera över. De kvinnor hamnar lätt i en social ensamhet och isolering. De har helt enkelt inte tid att hålla så många kontakter vid liv. En möjlighet att skapa ett större tidsutrymme för denna grupp har i den allmänna debatten under en följd av år varit sextimmarsdagen, med oförändrad ekonomisk nivå varit. Detta synes emellertid vara mycket svårt att realisera och arbetsförkortningsfrågan har väl idag inte fokus på att förbättra för specifika, utsatta, grupper, utan har fått en mer generell prägel.

Ensamstående heltidsarbetande mödrar har inte samma möjligheter som familjer som lever i tvåförsörjarsystem att reducera sin tid. De är i allra högsta grad beroende av arbetsmarknaden och till socialpolitiska reformer. Arbetslivet är fortfarande, med få undantag, utformat för män med marktjänst. Arbetsplatserna är uppbyggda efter den tysta förutsättningen att "arbetskraften" kan infinna sig prick klockan åtta (eller vad som gäller), för att sedan, helt obekymrade om sin privata värld, stanna kvar till fem för att sedan gå hem till hela och rena och väl omhändertagna barn, hemburen och lagad mat i ett välstädat hus. Den ensamstående heltidsarbetande modern försöker samtidigt hålla samman och upprätthålla sina olika tilldelade roller, roller som hon ofta inte själv kunnat välja eller välja bort.

Förutom de synpunkter som kunnat dras ovan, finns naturligtvis en rad strukturella åtgärder som samhället skulle kunna aktualisera för att gynna situationen för gruppen ensamstående, heltidsarbetande mödrar. Det kan röra sig om en aktiv bostadspolitik, som ger bättre tillgång till lämpliga bostäder till kostnader i paritet med de ekonomiska resurserna. Det kan också vara generella förändringar för att förbättra kollektivtrafik och andra samhällsplanerande åtgärder, som ökar gruppens möjligheter att få tidsbudgeten att gå ihop.

Men den viktigaste förändringen är dock, att den svenska lagstiftningen erkänner sin hittillsvarande huvudinriktning till förmån för män och tvåförsörjarsamhället och börjar beakta de ensamståendes behov och då särskilt de heltidsarbetande, ensamstående föräldrarnas.

8. Litteraturförteckning

- **Björnberg, U.** (1992) *Barn, föräldrar och barnomsorg* Ur Kvinnors och mäns liv och arbete. SNS Förlag
- **Björnberg, U / Kollind, A-K.** (1997) *Lojalitet, tid och pengar* Ur SOU 1997:138 Stockholm
- **Björnberg, U.** (1997) *Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden* Ur SOU 1997:137 Stockholm
- **Carlstedt, G.** (1992) *Kvinnors hälsa, en fråga om makt.* Tiden/Folksam, Falun
- **Davies, K./ Esseveld, J.** (1989) *Kvalitativ kvinnoforskning.* Arbetslivscentrum, Stockholm
- **Eliasson, R.** (1993) *Metodvalet – en fråga om kön och moral?* Ur kompendium Samhällsstruktur och socialpolitik VT 2000 Lunds Universitet
- **Forsberg, G.** (1992) *Kvinnor och män i arbetslivet* Ur Kvinnors och mäns liv och arbete. SNS Förlag
- **Franzén, M.** (2000) *I fråga om makt. Diskurser, resurser, kontexter* Ur Samhällsproblem av Goldberg.T. (red.) Studentlitteratur
- **Hirdman, Y.** (1994) *Kvinnorna i välfärdstaten.* Ur: Den Svenska modellen av Thullberg, P. & Östberg, K. (red.) Studentlitteratur
- **Hobson, B./Takahashi, M.** (1996) *Genusperspektiv på det sociala medborgarskapet. En studie av ensamstående mödrar.* Ur: Generell välfärd av Palme, J. & Wennemo, I. (red.) Skriftserien: Fakta/Kunskap Nr 3. Norstedts tryckeri AB
- **Höglund, S.** (2000) *Arbetsmarknaden* Ur Samhällsproblem av Goldberg (red.) Studentlitteratur
- **Lövström, Å.** (2001) *Kvinnor, barn och politik.* Ur: Kvinnovetenskaplig Tidskrift Nr:3–4
- **Ohlander, A-S/ Strömberg, U-B.** (1996) *Tusen svenska kvinnoår.* Bokförlaget Rabén Prisma
- **Persson, M.** (2002) *Underhållsstödet – familjepolitikens albatross* Bokbox Förlag Lund
- **SOU 1998:6** *Ty makten är din....*
- **SOU 2001: 54** *Ofärd i välfärden*
- **Wägner, E** I urval av Forsås – Scott, H. (1999) *Vad tänker du mänsklighet?* Norstedts Förlag

9. Intervjumanual

1. Namn och ålder
2. Yrke
3. Hur många timmar per vecka tillbringar du på arbetet?
4. Upplever du att du är nöjd med ditt arbete?
5. Känner du att du kan förändra din arbetstid?
6. Årsinkomst?
7. Vad har du för utbildning?
8. Hur lång yrkeslivserfarenhet har du?
9. Hur många barn har du? Ålder på barn?
10. Hur länge har du levt som ensamstående mamma?
11. Hur ser vårdnaden om barnen ut?
12. Hur ser umgänget ut?
13. Hur tycker du att umgänget fungerar?
14. Hur upplever du din och barnets/barnens pappas relation?
15. Får du underhållstöd för barnen?
16. Hur ser ditt och barnets/barnens boende ut
17. Vad kostar boendet?
18. Har du bostadsbidrag? Hur mycket?
19. Hur viktigt är bostadsbidraget för din ekonomiska situation?
20. Hur upplever du din ekonomiska situation? Känner du att du skulle kunna förändra den?
21. Vad har du för tillgång till barnpassning?
22. Hur många timmar i veckan lägger du på hem - och hushållsarbete? Ex. matlagning, tvätt, städning, läxläsning med barn, förarbete till arbetet osv.....
23. Tid till andra aktiviteter? Sociala relationer, barnen?
24. Finns det något som du upplever vara positivt/ negativt med att vara ensamstående yrkesarbetande mamma?
25. Finns det något du skulle vilja ha mer tid för?
26. Hur upplever du ditt fysiska/psykiska välbefinnande?
27. Hur skulle du vilja att ditt liv såg ut?